

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE LITERE
DEPARTAMENTUL DE LITERATURĂ MAGHIARĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ „STUDII DE HUNGAROLOGIE”

**Predicile lui István Geleji Katona: compoziția textului, teologie și probleme
retorice în *Váltság titka***

REZUMAT

Conducător științific:

Prof. Univ. Dr. Gábor Csilla

Doctorand:

Bone Éva

Cluj-Napoca

2017

Cuprins

1. Introducere. O abordare metodologică	5
1.1. Scopurile și ipotezele cercetării.....	7
1.2. István Geleji Katona în tradiția predicilor maghiare –istoricul cercetării.....	10
2. „Erdély Pázmánya”: István Geleji Katona	18
2.1. Informații biografice	18
2.2. Operele latine și maghiare.....	25
3. Fundalul teologic în prelucrarea operelor lui István Geleji Katona	35
3.1. Concluziile unei dezbateri omiletice. Principiile ortodoxe – practicile puritane	36
3.2. Înlocuirea concluziilor – cine este ortodox, cine este puritan?	43
4. Seria „szürke sziklatömb” – o abordare filologică	48
4.1. <i>Váltság titka</i> (1645–1649).....	48
4.1.1. <i>Váltság titka</i> – volumul 1.....	49
4.1.2. <i>Váltság titka</i> – volumul 2.....	52
4.1.3. <i>Váltság titka</i> – volumul 3.....	54
4.2. Introducerea în <i>Váltság titka</i> – analiză comparativă	56
4.3. Formele/manifestările noi ale secretelor în <i>Titkok titka</i>	75
4.3.1. Structura volumului	75
4.3.2. Interpretarea discursului introductiv.....	79
5. Principiile lui István Geleji Katona privind predicile	85
5.1. Predica ortodoxă ca gen literar.....	85
5.2. Principiile omiletice ale lui István Geleji Katona	89
5.2.1. Implementarea principiilor omiletice – <i>Predica XVI. Despre Iisus Hristos și despre Cina cea de Taină</i>	94
5.3. Concluzii homiletice	103
6. Analiza predicilor lui István Geleji Katona	106
6.1. Analiza exemplurilor în <i>Váltság titka</i>	106

6.1.1. Conceptul exemplului.....	107
6.1.2. Folosirea exemplelor în introducerile predicilor	108
6.1.3. Reflecții despre utilizarea exemplelor	125
6.2. Ortodoxie și/sau puritanism în predicile din <i>Nagy- és Kis-karatsonra valo</i>	132
6.3. Metaforele biblice din <i>Váltság titka</i>	148
6.3.1. Metaforele și interpretarea acestora	148
6.3.2. Posibilitățile oferite de imaginile ilustrative în cadrul predicilor	150
6.4. Polemia în <i>Váltság titka</i>	159
6.4.1. Polemia în lumina predicilor lui István Geleji Katona	161
6.4.2. Polemia în volume	163
7. Concluzii, idei finale	177
Bibliografie	182

Cuvinte-cheie: István Geleji Katona, *Váltság titka*, *Titkok titka*, (ortodox) predică, pericopă, discursuri principale, dezbateri omiletice, principii ortodoxe, exerciții puritane, construcții retorice, principii omiletice, exemplu, metafore biblice, polemică, caracter polemic.

Conținut:

Prezenta lucrare examinează volumul de predici al lui Geleji Katona István, mai precis lucrarea intitulată *Váltság titka* care constă din trei volume și conține predicile rostite cu ocazia celor șapte sărbători principale din cadrul anului bisericesc. Prezentarea scurtă a volumelor cu 228 de predici constituie o adevărată provocare, deoarece descrierile scurte conțin multe structuri gramaticale repetate și tradiționale, sintetizate extraordinar de către Márton Tarnóc, când caracterizează volumele ca fiind „*volume groase de predici*”, care creează în cititor impresia unui „*monolit gri gigantic*”. Poate și aceste atribute tradiționale aplicate de-a lungul deceniilor au contribuit la faptul că analiza detaliată a acestor predici a fost evitată de majoritatea domeniilor de cercetare. Prezenta disertație este, de fapt, o încercare de ilustrare și de interpretare, scopul ei principal fiind examinarea filologică și teologică a volumelor menționate, examinarea având loc din punct de vedere retoric, biblic și hermeneutic.

În continuare dorim să menționăm principalele concluzii ale prezentei disertații.

Punctul de pornire al prezentei lucrări constă în sintetizarea rezultatelor cercetărilor precedente ale lui Geleji Katona, precum și a evaluărilor și notelor referitoare la Geleji Katona, deoarece acestea abordează și diferite probleme de cercetat și întrebări de analizat (capitolul 1). Episcopul a îndeplinit în calitatea sa de scriitor două funcții, și astfel a devenit indubitabil faptul că din punct de vedere profesional și personal a fost expus mai mult la critici negative și a beneficiat de mai puțină recunoaștere. Opera sa de o viață este frecvent analizată prin prisma unor citate rupte din context. Studiarea și analizarea corespunzătoare a lucrărilor sale prin prisma diferitelor domenii științifice încă nu a avut loc. A fost dovedit faptul că prezenta lucrare este o parte componentă importantă a procesului început de János Heltai, prin care autorul este repus în drepturi și își reocupă locul bine meritat în literatură. Prin aplicarea metodelor și aspectelor menționate, prezenta lucrare completează cercetările efectuate anterior, având în vedere faptul că studiile legate de operele lui Geleji Katona sunt puține și relativ superficiale, ceea ce justifică existența prezentei lucrări.

Prezentarea istoricului cercetării este urmată de prezentarea, completarea și de detalierea biografiei lui Geleji Katona (capitolul 2). Informațiile menționate în lexicoane și mențiunile bibliografice din *Praeconium evangelicum* ilustrează în mod clar felul în care a evoluat viața lui Geleji Katona, precum și locurile în care a studiat, pentru ca ulterior să devină preot, apoi episcop. Aceste informații au fost utile în interpretarea predicilor lui Geleji Katona, precum și în înțelegerea referințelor menționate în cadrul acestor predici. În urma analizării operelor și a biografiei am constatat că opera lui Geleji Katona a fost foarte vastă, pe lângă aspectele teologice autorul s-a concentrat și pe alte aspecte, precum administrarea bisericii, s-a implicat în diferite sarcini și decizii administrative, și a purtat și corespondență prin scrisori. Volumul al treilea al operei *Váltság titka* conține diferite creații, în cazul cărora cercetarea efectuată nu s-a finalizat cu rezultate semnificative. Având în vedere că aceste creații au fost texte încă netipărite, este posibil ca multe dintre acestea să se fi pierdut sau deteriorat.

Capitolul al treilea este dedicat examinării fundalului teologic care constituie baza întregii opere a predicatorului. Una dintre principalele capitole ale prezentei lucrări este dedicată prezentării caracteristicilor principale ale ortodoxiei și ale puritanismului ca tendințe religioase. Această prezentare este bazată pe concluziile dezbaterilor omiletice desfășurate între Geleji Katona și Medgyesi. În urma ignorării dezbaterilor teoretice și în urma analizării textelor am identificat preoții ortodocși și preoții puritani. Concluziile dezbaterilor au indicat în mod clar faptul că deosebirile dintre teoria ortodoxă și exercițiul puritan, prezente în literatura de specialitate, pot fi regăsite și în activitățile predicatorilor. Dezbaterile au constatat din temele marcante și din formele predicilor, din care s-au conturat caracteristicile sistemului teologic, dar și faptul că scopurile sunt identice, diferența constând doar în modul de realizare.

Capitolul al patrulea al prezentei lucrări este dedicat moștenirii literare a lui Geleji Katona. Prezentarea acestei moșteniri începe cu prezentarea celor trei volume ale operei intitulate *Váltság titka*. În urma prezentării celor trei volume s-a conturat imaginea unei colecții complexe, care conține nu doar predicile rostite cu ocazia diferitelor sărbători din cadrul anului bisericesc, ci și predici independente de sărbători, acestea putând fi rostite în cadrul oricărei slujbe religioase. Analiza comparativă a celor trei prologuri și introduceri efectuată în cazul operei *Váltság titka* a rezultat în acumularea unor cunoștințe necesare pentru înțelegerea celor trei volume, dar și a întregii opere, create de-a lungul vieții. Titlurile indică în mod clar genul literar, conținutul, precum și rolul de patroni ai nobililor, menționați

în referințe. I. Rákóczi György, Lorántffy Zsuzsánna, II. Rákóczi György, pe lângă rolul lor de patroni, sunt menționați și ca pionieri în domeniile culturii și ale religiei. Persoanele menționate în întâmplările din Biblie au fost considerate de contemporanii lui Geleji Katona, ca exemple demne de urmat. Așadar, aceste persoane nu sunt menționate doar în scop formal, ca parte obligatorie a referinței, ci și în scop moral. Pe lângă toposul obligatoriu al gloriei și al modestiei, sunt menționate și cugetări legate de literatura timpurilor respective. Aceste cugetări au stat la baza reconstruirii dezbaterii omiletice dintre Geleji Katona și Medgyesi. În urma analizării volumului *Titkok titka* și a introducerii aferente a fost dovedit faptul că elementele constitutive ale operei de viață a lui Geleji Katona sunt utilizate cu același scop, și anume de a întări credința credincioșilor protestanți și ortodocși.

Al cincilea capitol al prezentei lucrări abordează și ilustrează caracteristicile ortodoxe ale predicilor. Pornind de la definiția generală a prediciei a devenit clar faptul că scopul principal al prediciei ortodoxe este educarea, care ulterior a devenit un instrument al *docere*, și astfel și un argument științific. Este caracterizată de ilustrarea statică a versetelor, având loc o separare clară a *explicatio* și a *applicatio*. Examinarea practică a principiilor omiletice a dovedit faptul că textul și tema/scopul definit îndeplinesc cerințele prediciei ortodoxe, însă cele șase puncte, care constituie criteriile de compunere a textelor, au devenit mai vaste, constând din numeroase subunități. Scopul nu este creșterea îndoieli în rândurile publicului, ci facilitarea viziunii clare și indicarea unei direcții. Astfel, atât tema definită cât și moștră de structură selectată au scopul de a oferi educație. Toate acestea sunt completate de un ton polemic, care pe lângă dezvoltarea spirituală, stabilește și anumite granițe externe.

Ultimul, și cel mai cuprinzător capitol al prezentei disertații se concentrează pe analiza retorică, biblică și hermeneutică a predicilor. În cadrul acestui capitol sunt analizate obiceiurile lui Geleji Katona, care aveau și caracter de exemple, în acest scop fiind folosite și discursurile menționate în primul subcapitol. Analiza comparativă, care a urmat, a rezultat în cercetarea similitudinilor și a diferențelor existente în cazul temelor, a structurilor, a locuțiunilor și a stilurilor. Astfel, materialul rezultat a cuprins deosebirile identificate între istorisirile antice, narațiunile autorului, citatele biblice și exemplele date de diferitele proverbe. Având în vedere abordarea religioasă, cele mai frecvente au fost exemplele biblice. Exemplele folosite în scop de educare-învățare sunt nu doar elemente ale *docere*, ci au și funcții de tip *movere*. Cultura generală vastă a predicatorului este redată nu doar de citarea narațiunilor antice, ci și de modul în care își folosește limba maternă.

În urma analizării predicilor incluse în *Nagy-és Kis-karatsónra* a devenit clar, în cadrul celui de-al doilea subcapitol, că structura folosită, scopurile determinate și narațiunile folosite întăresc caracterul ortodox, acest fapt fiind subliniat și de caracterul educativ al textelor. În urma lecturării mai atente a textelor am constatat că în secțiunea *Vigasztaló* predicile abordează și teme sensibile din punct de vedere social. Caracterul teoretic al discursurilor este întrerupt de rugăciunile subiective rostite pentru îndeplinirea nevoilor spirituale și trupești. Detalierea obiceiurilor societății și sfaturile referitoare la educarea copiilor sunt bazate pe realitatea cunoscută de autor. Acestea constituie elemente ale vieții spirituale și ale pioșeniei personale, care sunt opuse științei pure și constituie elemente ale puritanismului. Așadar, apropierea ortodoxiei și a puritanismului este prezentă și în operele lui Geleji Katona. Diferența constă, în acest caz, doar în aspectele accentuate. Analiza efectuată a dovedit faptul că operele lui Geleji Katona trebuie reanalizate din mai multe puncte de vedere. Această parte a prezentei disertații dorește să constituie o parte a acestei inițiative.

Al treilea subcapitol este dedicat sistemului de metafore inclus în diferitele predici, în cadrul cărora domină metaforele referitoare la Isus Hristos, la Necuratul, dar și la Biserică. Aceste componente sunt elemente de bază ale discursurilor și sunt prezente în toate cele trei capitole, având sensuri diferite, în funcție de mesajul transmis. Deși constituie baza argumentelor, deseori sunt instrumente ale problemei abordate.

Ultimul subcapitol este dedicat examinării caracterului polemic al lucrării *Válság titka*. Rezultatele examinării predicilor au subliniat încă odată afirmațiile prezente în literatura de specialitate, care susține că fiecare discurs al lui Geleji Katona conține și părți polemice. Dezbateră este o parte organică a fiecărui discurs, însă locul ei diferă în cadrul fiecărui discurs în parte. Geleji Katona a avut numeroși parteneri de dezbateri, aceștia variind în funcție de pericolele externe, la care a fost expusă Biserica. Structura dezbaterii este identică în majoritatea discursurilor: dezvăluire-regrupare-dezbateră. Analiza detaliată și atentă a textului a dezvăluit faptul că indiferent de prezența elementelor polemice, scopul lui Geleji Katona a fost educația religioasă și definirea bisericii reformate, precum și a învățăturilor acesteia. Combaterea partenerului în dezbateră implică utilizarea polemicii cu caracter de autodefinire. În cadrul discursurilor părțile polemice și părțile educative sunt deosebite în mod clar, această dualitate fiind dată de stilul folosit.

Bibliografie selectivă

A. Literatura primară

GELEJI KATONA István 1638:

Öreg Graduál, Gyulafehérvár.

GELEJI KATONA István 1645:

Magyar Grammatikatska, Gyulafehérvár.

GELEJI KATONA István 1645:

Titkok Titka, Gyulafehérvár.

GELEJI KATONA István 1645–49:

Váltság Titka I–III, Várad.

GELEJI KATONA István 1638, 1640:

Praeconium Evangelicum, Gyulafehérvár.

GELEJI KATONA István 1649:

Egyházi kánonok, ford. KISS Áron, 1875.

HYPERIUS, Andreas 1553:

De formandis concionibus sacris, seu de interpretatione scripturarum populari libri duo. Marburg.

KÁLVIN János 1536:

Institutio Religionis Christianae. A keresztyén vallás rendszere, Bazel

KEMÉNY János 1959:

Önéletírása és válogatott levelei, vál., s. a. r., a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta

V. WINDISCH Éva, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

LAMPE, Adolf 1728:

(DEBRECENI EMBER Pál), *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania*. Utrecht, Poolsus, 1728. = D. E. P., *A magyarországi és erdélyi református egyház története*, ford. BOTOS Péter, s. a. r., DIENES Dénes, KOVÁCS Józsefné, et al., Sárospatak, SRKTGy, 2009.

MEDGYESI Pál 1636:

Praxis pietatis, Az az: kegyesség-gyakorlas. Debrecen.

PÁZMÁNY Péter 1613:

Isteni igazságra vezérlő kalauz. Pozsony.

B. Literatura de specialitate

BARTÓK István 1981:

Medgyesi Pál: Doce nos praedicare. Az első magyar nyelvű egyházi retorika, ItK, 1. sz., 1–14.

BARTÓK István 1983:

Két XVII. századi magyar egyházi retorika, ItK, 5. sz., 447-462.

BARTÓK István 1992:

A casa rustica és a mechanici. Az „alacsony stílus” ismérvei a XVII. század magyar irodalomelméletében, ItK, 569-578.

BARTÓK István 1998:

„Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”. Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között, Budapest, (Irodalomtudomány és kritika).

BARTÓK István, SZÖNYI György Endre 1978:

„Tanéts meg minket könyörögni... sőt praedicalni-is Vram”: Az első magyar nyelvű egyházi retorika = Eszmei és stilisztikai kérdések a régi magyar prózában, szerk. BITSKEY István, GOMBA Szabolcsné, VARGA Pál, Debrecen, 115 – 121.

BENEDICT, Philip 2002:

Christ's Churches Purely Reformed. A Social History of Calvinism, New Haven & London, Yale University Press.

BITSKEY István 1978:

Hitviták tüzeiben, Budapest, Gondolat Kiadó.

BODONHELYI József 1942:

Az angol puritánizmus lelki élete és magyar hatásai, Debrecen.

BORBÁTH Dániel 1961:

Medgyesi Pál homiletikája és Geleji Katona Istvánnal folytatott homiletikai vitája, Református Szemle, 2 sz., 282-293.

BREMOND, Claude –LE GOFF, Jacques –SCHMITT, Jean-Claude 1982:

L' exemplum, Brepols Turnhout, Belgium.

BRÜCKNER, Wolfgang 1974:

Volkserzählung und Reformation: Ein Handbuch zur Tradierung und Funktion von Erzählstoffen und Erzählliteratur im Protestantismus, Berlin.

BUZOGÁNY Dezső 1999:

Harc a tiszta evangéliumért. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 6.

CSORBA Dávid 1998:

Ortodoxia és puritanizmus Szatmárnémeti Mihály Dominicájában, Studia Litteraria, 98-120.

DÖMÖTÖR Ákos 1992:

A magyar protestáns exemplumok katalógusa, Budapest, Folklór Archívum 19.

FUCHS, Thomas 1995:

Konfession und Gespräch: Typologie und Funktion der Religionsgespräche in der Reformationszeit, Köln–Weimar–Wien.

GÁBOR Csilla 2001:

Káldi György prédikációi, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó (Bibliotheca Studiorum Litterarium, 24)

GÁBOR Csilla 2013:

Keresztyéni felelet – Hitviták a 16–17. századból, Kolozsvár, Polis Kiadó.

GÁBOR Csilla 2015:

Laus et polemia. Magasztalás és vetekedés középkor- és kora újkor szövegtípusokban, Debreceni Egyetemi Kiadó–Bolyai Társaság–Egyetemi Műhely Kiadó, Debrecen–Kolozsvár.

GÁL Lajos 1939:

Geleji Katona István igehirdetése, Debrecen.

GYŐRI L. János 1987:

Ortodoxia, puritanizmus és enciklopédizmus Komáromi Csipkés György prédikációiban. Orthodoxie, puritanismus und enzyklopädismus in den Predigttexten von György Komáromi Csipkés, Debrecen, Különlenyomat a Könyv és Könyvtár XV. kötetéből. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtárának közleményei, 148.

GYŐRI L. János 1994:

Az exemplumok szerepe 17. századi református prédikációinkban, Studia Litteraria, 157-170.

HELTAI János 2005:

A nyomtatott vallási vitairatok Magyarországon a 17. század első felében (1601 – 1655) = „Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...”.

Tanulmányok XVI-XIX. századi hitvitáinkról, szerk. HELTAI János, TASI Réka, Miskolc, 115-174.

HELTAI János 2005:

Geleji Katona István mint udvari prédikátor = Mezőváros, reformáció és irodalom (16-18. század), szerk. SZABÓ András, Budapest, Universitas Könyvkiadó, *Historia Litteraria* 18, 149-163.

JAUSS, Hans Robert 1994:

Das Religionsgespräch, oder: The Last Things Before The Last = Hans Robert JAUSS, *Wege des Verstehens*. München, 1994, 251–285. . Magyarul: *A hitvita*. ford. JÓZSA Edina = *Az irodalom elméletei*, szerk. THOMKA Beáta, V, Pécs, 1997, 143–179.

KECSKEMÉTI Gábor 1998:

Teológia és retorika a régi magyar prédikációirodalomban = A magyar művelődés és a kereszténység: A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. szerk. JANKOVICS József, MONOK István, NYERGES Judit, SÁRKÖZY Péter, 2. kötet, Budapest – Szeged, 743–753.

KECSKEMÉTI Gábor 1998:

Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században, Budapest, Universitas Könyvkiadó.

KECSKEMÉTI Gábor 2007:

„*A böcsületre kihaladott ékes és mesterséges szóllás, irás.*” *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, Budapest, Universitas Kiadó (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok)

LANE, Philippe 2007:

Periferia textului, Iași, traducere de Ioana-Crina Coroi.

LUFFY Katalin 2015:

„*Romlás építőinek fognak neveztetni*” *Prédikátori szerepek és alkalmi beszédek az Erdélyi fejedelemség válsága idején*, Debreceni Egyetemi Kiadó, (*Bibliotheca Studiorum Litterarium* 56).

MIKÓ Gyula 2008:

Geleji Katona István retorikai elvei és az udvari prédikáció = Medgyesi Pál redivivus. Tanulmányok a 17. századi puritanizmusról, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, GYŐRI L. János, Debrecen, Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, 53-59.

MURDOCK, Graeme 2013:

Reformed Orthodoxy in East-Central Europe = A Companion to Reformed Orthodoxy., ed. SELDERHUIS, Herman J., Leiden, Brill Publishing, 2013, 293–322.

NAGY Géza 2008:

A református egyház története 1608 – 1715, I., Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor.

OLÁH Szabolcs 2007:

A hitvita retorikája: Nyilvánosság és önszemlélet. = A magyar irodalom történetei. A kezdetektől 1800-ig. szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Budapest, Gondolat Kiadó, 323-335.

PAPP Andrea 1994:

„Példákból faragot tükörök”. *(Utak és lehetőségek az exemplumkutatásban)*, Studia Litteraria, 91–98.

PESTI Brigitta 2013:

Dedikáció és mecenatúra Magyarországon a 17. század első felében, Kossuth Kiadó-EKF, Budapest-Eger.

PETRŐCZI Éva 2006:

Puritán szerzőink mint művészek. A puritanizmus és a művészetek viszonya a magyar szakirodalomban. = Uő, *Puritánia. Tanulmányok a magyar és angol puritanizmus irodalmáról*, Budapest, 7–36.

POKOLY József 1904:

Az erdélyi református egyház története II. 1605-1690, Budapest

SZABÓ Géza 1943:

A magyar református orthodoxia. A XVII. század teológiai irodalma, Budapest.

SZENTPÉTERI Márton – VISKOLCZ Noémi 2005:

Egy református-unitárius hitvita Erdélyben 1641-ben = „Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...”. *Tanulmányok XVI-XIX. századi hitvitáinkról.* szerk. HELTAI János, TASI Réka, Miskolc, 93-102.

TARNÓC Márton 1978:

Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában, Budapest, Gondolat.

TARNÓC Márton 1988:

Kettőstükör, Budapest, Magvető.

TÓTH Zsombor 2005:

Hitvita és marginália. Megjegyzések a „(hit)vita antropológiájához.” *(Esettanulmány)* = „Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott

özöne...”Tanulmányok 16 – 19. századi hitvitáinkról. szerk. HELTAI János, TASI Réka, Miskolc, 175–197.

ZOVÁNYI Jenő 1911:

Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban, Budapest, (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai, 28/a.).